

Slotreflecties

Leiderschap voor kwetsbare gemeenschappen

De artikelen in dit themanummer laten allemaal zien welk belang leiderschap heeft voor kwetsbare gemeenschappen. Wellicht waren er tijden waarin kerkzijn min of meer vanzelf sprak, hoewel dat historisch en theologisch nog maar de vraag is. In elk geval bewijst de praktijk van kerkzijn en geloven in het Westen vandaag dat kerkzijn aan alle kanten onder druk staat. Gemakkelijk kan van leiderschap dan gevraagd worden deze uitdagingen te pareren. De huidige onzekerheid en kwetsbaarheid kunnen de roep om een sterke leider en sterk leiderschap versterken. Dat is een trend die we in sommige landen in het Westen ook waarnemen. Is dat een onvermijdelijke respons op verandering en onzekerheid, of zijn er ook andere manieren van leiderschap die wellicht meer vruchtbaar kunnen zijn? In dit themanummer reflecteren we vooral over kerkelijke gemeenschappen. Welk leiderschap is hierin belangrijk en waarom?

Leiderschap als identiteitsleiderschap

De inzet die in dit themanummer gekozen is, richt zich op identiteitsleiderschap. Dat heeft als belangrijk voordeel dat van meet af aan de gemeenschap in beeld komt. Deze gemeenschap wordt theologisch met hooggestemde en krachtige beelden omschreven als "het lichaam van Christus", of "volk van God" en "tempel van de Heilige Geest". De implicaties van zulke beelden uit het Bijbelse taalveld zijn te veelomvattend om hier op te sommen. Duidelijk is echter dat er een intrinsieke relatie wordt gelegd tussen enerzijds de drie-ene God die zich in de Bijbel laat kennen als Vader, Zoon en Geest, en anderzijds de verbinding die vanuit deze verticale relatie ontstaat tussen de leden

van de kerkgemeenschap onderling. Deze horizontale verbinding ontleent haar unieke identiteit aan de transcendente relatie met God.

De nadruk op identiteitsleiderschap is ook cultureel en maatschappelijk van groot belang. De constante druk die de laatste jaren ligt op bijvoorbeeld artikel 23 van de Grondwet, over de vrijheid van onderwijs, laat zien hoe gevoelig dit punt ligt. Ook het steeds verder gepolariseerde debat rond de conflicten in Gaza en Israël vertoont hetzelfde beeld. Welke identiteiten mogen en kunnen in onze veranderde en veranderende samenleving in het openbaar bestaan? Mogen er ook onderling schurende of zelfs conflicterende identiteiten in de publieke ruimte beleden worden, zonder dat mensen

gelijk gevaar lopen om gecancelled of buitengesloten te worden? Hoe kan het verlangen naar een duidelijke en herkenbare christelijke identiteit samengaan met de waarden die voor het christelijk geloof juist wezenlijk worden geacht: vrijheid, liefde, ademruimte?

Hier ligt misschien wel de grootste waarde van het nadenken over leiderschap als identiteitsleiderschap met betrekking tot kerken en religieuze gemeenschappen in de Nederlandse context (Barentsen, 2023). Het is immers fascinerend dat juist binnen deze gemeenschappen de identiteitsvorming een belangrijke rol speelt, zowel gezien vanuit de eigen traditie als vanuit de concrete werkelijkheid waarin de kerken zich bevinden. Het onderwijs en de toerusting die kerken bieden is er vaak op gericht de eigen specifieke groepsidentiteit te versterken en vormen, maar dit vindt altijd plaats in de context van het bredere kerkelijke landschap. Kerkelijk onderwijs is dus evenzeer gericht op het vormen van een manier waarop de groep en haar leden zich verhouden tot de hun omringende omgeving. Zo vind je in een doorsnee kerkelijke gemeente catechese waarin de geloofsleer en het geloofsleven worden uitgelegd, maar waarin evengoed de meest uiteenlopende, vaak actuele thema's aan de orde komen in allerlei gespreks- of werkgroepen.

De achterliggende keuzes bij dergelijk onderwijs liggen in de praktijk van veel gemeentes nog niet zo duidelijk aan de oppervlakte. Wie bepaalt welke thema's waarom aandacht krijgen? Er zijn bepaalde catechese-methoden in gebruik, er is gespreksmateriaal. Sommige gemeenten werken met een jaarthema met daarin gespreksavonden voor diverse doelgroepen. Weer andere werken aan toerus-

ting met het oog op heel concrete (diaconale of missionaire) projecten. Maar hoe bepaal je zo'n focus, en wie maakt daarin de keuzes?

Identiteitsleiderschap als sensemaking

Kerkelijke gemeentes in het geseculariseerde Westen moeten zich deze vraag nadrukkelijk stellen. En daarmee stellen ze de vraag naar leiderschap. Dat is iets anders dan de vraag naar "wie heeft de macht" – hoezeer dat ook een rol speelt. Maar leiderschap, zo maakt dit themanummer duidelijk, heeft er baat bij wanneer het zich allereerst profileert in termen van *sensemaking* (Annemiek de Jonge). Wat is het verhaal, het narratief, waarmee *deze* gemeenschap het eigene en unieke ten opzichte van de eigen omgeving vertelt?

Bij het belichamen van dit verhaal speelt het theologisch en praktisch (liturgisch) vieren een belangrijke rol. Dat is de praktijk waarin toch in één keer een (relatief) grote groep gemeentelieden bij elkaar is, doorgaans op de zondag. Daar vinden de theologisch en spiritueel zo belangrijke praktijken plaats van doop (inwijding en toetreding) en avondmaal of eucharistie (vergeving, vernieuwing en verbinding). Zeker de eucharistie is bij uitstek een praktijk die als sacrament diepe identiteitsbepalende aspecten heeft. Ze biedt een narratief dat verleden, heden en toekomst omvat. Ze geeft ruimte voor het beleven van een breed palet aan emoties, omdat het resoneert aan allerlei aspecten van het leven (inclusief het sterven en de opstanding). Het sacrament van het avondmaal is op allerlei manieren constitutief voor de beleving en vormgeving van zowel de verticale (transcendente) als horizontale (sociale) verbindingen in ons leven. Zoals Léon van Ommen in zijn betoog laat zien, is liturgie

onontbeerlijk voor het beleven en vormgeven van het verhaal van de gemeente in haar lijnen naar boven én onderling, in verbondenheid met God, mens en wereld.

Als auteurs van deze nabeschuiving spreekt ons dit ook persoonlijk aan. Beiden gaan we met regelmaat voor in erediensten van geloofsgemeenschappen. In die 'liturgische' rol – hoe hoog- of laagkerkelijk deze gemeenschappen zichzelf ook inschalen – speelt leiderschap een belangrijke rol. De keuze van Bijbelteksten, liederen, woorden die de liturgische onderdelen met elkaar verbinden – ze zijn deels of geheel de keus van de voorganger dan wel de liturgieleider, die vaak samen met verschillende actoren de liturgie vorm geven, een samenspel dat om leiding en keuzes vraagt. Voorgangers en andere aanbiddingsleiders zijn zich wellicht niet altijd bewust van hun leiderschap op juist dit punt. Maar theologisch en praktisch staat er in de liturgie iets op het spel: de identiteitsvormende praktijken van de gemeente en hun concrete vormgeving.

De bijdrage van Maaïke Harmsen, over de rol van nieuwe technologieën zoals *artificial intelligence*, wijst op nog een ander punt in relatie tot leiderschap en religieuze gemeenschappen. Er is tegenwoordig namelijk een belangrijke rol weggelegd voor sociale media – ook (juist) op dit vlak. Een interessante illustratie hiervan wordt gegeven door de recente afstudeerscriptie binnen de éénjarige MA aan de Theologische Universiteit Utrecht door Mette van Hell. Zij beschrijft de aanwas van (veelal jonge) nieuwe leden binnen de Orthodoxe Kerk in Nederland. Zij komen op allerlei manieren in aanraking met deze stroming die niet per se voor de hand ligt voor jongeren in de Nederlandse context. Een belangrijke rol bij

deze kennismaking is weggelegd voor sociale media. Influencers van allerlei snit, maar ook de online vindbaarheid en toegankelijkheid helpen enorm bij de aantrekkingskracht van de Orthodoxe Kerk (Van Hell, 2025). Ook andere onderzoekers wijzen op het belang van nieuwe media als het gaat om vindbaarheid. De boodschap van bijvoorbeeld Corina Nagel-Herweijer (werkzaam op het snijvlak van onderwijskunde en theologie) en anderen is dat kerken vooral moeten openstaan voor jongeren (Nagel-Herweijer, 2025; Rozema & Gerrits, 2024; Buitenwerf, 2025). Daarbij is het gebruik van sociale media niet meer weg te denken. Het bereik van influencers, maar ook van kerken, blijkt belangrijk als hulpmiddel voor jongeren in hun geloof. TikTok is een forum waarop jongeren elkaar stimuleren om deel te nemen aan geloofspraktijken, zo bleek onlangs uit onderzoek van het *Nederlands Dagblad* (Shamoun, 2025).

Identiteitsleiderschap in drie aspecten

De consequenties van dit alles voor leiderschap aan en voor kerkelijke gemeenschappen willen we in deze slotbeschouwing in drie punten aanduiden. 1) omgaan met complexiteit 2) ruimte creëren (kwetsbaar, reflexief, divers, veiligheid), en 3) verbindingen leggen (netwerken, collectief leiderschap, gemeenschap).

Identiteitsleiderschap en complexiteit

De complexiteit van onze tijd krijgt in deze artikelen veel aandacht. Technologie, de laatste jaren vooral zichtbaar met AI, faciliteert een veelvoud aan relaties, vaak digitaal, doorbreekt veel traditionele grenzen, terwijl weer andere grenzen (van de eigen bubbel) worden aangebracht. Via deze media kunnen we vele conversaties tegelijk voeren met mensen en

organisaties in heel verschillende plaatsen. De technologie maakt ook een steeds verder doordringende individualisering mogelijk. De complexiteit wordt juist door technologie mogelijk gemaakt en enorm versterkt. Tegelijk blijkt technologie enorm belangrijk om die complexiteit beheersbaar te houden. Het gebruik van generatieve AI is daarvan het laatste voorbeeld, waarbij de machines ondertussen zelf kunnen leren en analyseren, niet alleen via voorgeprogrammeerde codes. De complexiteit kan enigszins worden beheerst, maar nu ontstaat wel een soort zwarte doos, de AI-machine, waarvan lang niet altijd duidelijk is hoe het werkt. Toch wordt ergens vertrouwen verwacht dat computers en AI meer onze bondgenoten dan onze vijanden zijn – wat lang niet altijd het geval is.

Deze complexiteit wordt concreet, fysiek zichtbaar in de stad, met een opeenstapeling in diversiteit, opleidingsniveau en sociale klasse, in taal en cultuur, in etnische groepen en diverse culturen, en nog veel meer, zoals de bijdrage van Piet Brinksma uiteenzet. Dit wordt ook wel superdiversiteit genoemd (Vertovec, 2015; Barentsen & Kok, 2018), waar verschillende dimensies van diversiteit elkaar kruisen en versterken. Deze complexiteit in de openbare ruimte vermengt zich met digitale diversiteit, zodat in de stad allerlei netwerken van mensen ontstaan met gelijksoortige interesses, belangen of ideeën. De diversiteit en complexiteit zijn openbaar en fysiek zichtbaar, terwijl digitale diversiteit weliswaar privé lijkt, maar leidt tot een nieuw soort openbare zichtbaarheid, bijvoorbeeld voor bedrijven met hun gepersonaliseerde advertenties. Overal word je gezien, bekeken en in de gaten gehouden (Stoddart, 2021).

Bij deze verwevenheid van interesses, belangen, en culturen is het niet eenvoudig om te weten wie je bent en waar je bij hoort. Dat levert een gevoel van vervreemding op. Men bevindt zich in een onbekend land, niet omdat men fysiek is verhuisd, maar omdat de diversiteit (en dus ook vreemdheid) rondom ons is toegenomen. Vragen rondom identiteit zijn enorm belangrijk geworden, waarbij de meeste mensen veel identiteiten met zich meedragen, afhankelijk van de relaties, netwerken en groepen waar ze zichzelf toe rekenen, waar ze bij horen. Om dat gevoel van 'erbij horen', 'gezien te zijn' te bevorderen, hebben mensen behoefte aan identificatiepunten door verhalen en voorbeelden.

Gezien de complexiteit is het weinig plausibel dat een betekenisframe van bovenaf wordt verkondigd of opgelegd. Het ontstaat samen met diverse belanghebbenden die zich met een bepaalde groep identificeren. Het is een dynamisch geheel omdat samen wordt geleerd. Dat wordt goed zichtbaar in de populariteit en het effect van een christelijke podcast op de spiritualiteit van de luisteraars, waar Wilfred van Rijn onderzoek naar deed voor zijn Masterthesis aan de Evangelische Theologische Faculteit te Leuven (zie hiernavolgende verslag). De podcasts bieden een identificatiepunt en enige betekenisgeving in de wervelwind van een drukke dag. Het is dus geen massief verhaal, de 'grote verhalen' waarvan men zegt dat die in de postmoderne tijd hebben afgedaan, maar wel kleine verhalen die mensen voor kortere of langere tijd verbinden en motiveren. Het karakter van de ontstane verhalen blijft dus altijd voorlopig, 'werk in uitvoering'. Dat betekent deels de controle loslaten, en samen kunnen ontdekken.

Identiteitsleiderschap en ruimte

Een tijd en plek waar bij uitstek het gezamenlijke verhaal wordt uitgebeeld en gevierd is de kerkelijke liturgie van de eredienst. De dingen die christenen daar met elkaar bezingen, belijden en beluisteren, zijn de dingen die ons met elkaar verbinden. De liturgie geeft daarbij impliciet aan wat de aanwezige gelovigen normaal vinden. Dat betreft theologische normen, maar ook normen voor manieren van doen, of voor ethische standpunten. Toch zijn er ook mensen in de liturgie die buiten 'het normale' vallen, soms alleen maar omdat ze mentaal of fysiek niet aan alles deel kunnen nemen. Het gevaar dreigt dan dat deze mensen ook theologisch of spiritueel buiten de boot vallen. De liturgie zou dan zó moeten worden ingericht dat deze mensen – Van Ommen schreef over mensen met autisme – voelen dat ze erbij horen zoals ze zijn. Toegepast op de situatie van complexe kerkelijke landschappen, betekent dit dat de bekende liturgieën, bekend natuurlijk voor specifieke groepen mensen en kerken, niet voldoende ruimte bieden voor de complexiteit die zich vooral in de stad (maar ook daarbuiten) heeft ontwikkeld. Om in die diversiteit tot een gezamenlijk verhaal te komen, vergt de nodige liturgische creativiteit, vraagt dus fijngevoelig liturgisch leiderschap. Maar zelfs dan zal blijken dat één enkele liturgie niet alle ruimte kan bieden waarin iedereen kan participeren. Als kerken hebben we elkaar echt nodig om niet alleen per kerk, maar meer nog als gezamenlijke kerken, de ruimte te kunnen bieden die nodig is voor *heel* de kerk.

Bredere reflectie op leiderschap kan het best beginnen bij de constatering dat kerken (in het Westen) maatschappelijk en sociaal in de marge verkeren, dat traditionele vormen veel

zeggingskracht hebben verloren zodat ze in een tussentijd verkeren, en dat de nieuwe situatie van kleinere verbanden en veel netwerken veel bekende vormen van leiderschap onmogelijk maken. Noties rondom identiteit, vertrouwen bouwen, en samenwerken, vanuit een relationeel perspectief op leiderschap, komen boven drijven. Leiders bevorderen missionair onderscheidingsvermogen, uitgaande van de nieuwe missionaire theologie rondom de *missio Dei* (Barentsen & Blok, 2024, pp. 349-63). De ruimte die zij daarbij mogen en moeten creëren, samen met de gemeenschap zelf, is juist met het oog op het geseculariseerde Westen echter geen 'neutrale' ruimte. Er kan en mag een accent vallen op de uitnodiging vanuit het evangelie die leven brengt. Dat evangelie kwalificeert de ruimte waarin gemeenschap kan ontstaan. Kortom, de liturgische ruimte is niet een afgescheiden optrekje voor het specifiek religieuze gevoel. Zij wil juist een centrum zijn waarin het hele leven – in al zijn diversiteit, spanning, en veelkleurigheid – beleefd en belichaamd kan worden. Zo gezien krijgt de liturgie veel meer een rol in het belichamen van de *sensemaking* waarover door Annemiek de Jonge gesproken wordt. Een verhaal moet ook gevierd, ingeoefend, en belichaamd worden.

Leiderschap en liturgie zijn dan geen separate velden. Ze zijn voorwaardelijk voor elkaar: identiteitsleiderschap heeft de liturgie nodig omdat daar in essentie de gemeenschap belichaamd wordt. En andersom: de liturgie is zoveel meer dan het afdraaien van een bepaalde *ordo* of ordening. Natuurlijk zijn er veel andere momenten waarop de gemeente, of een deel ervan samenkomt: in de buurt, bij kringen of gespreksgroepen, bij diaconale of andere activiteiten, op vergaderingen, en zo meer. Ook die

manieren van bijeenkomen hebben een eigen liturgie, al gebruiken we dat woord er vaak niet voor. En ook daar, zelfs bij het voorzitten van een vergadering, of het coördineren van voedselhulp, speelt de liturgische dimensie van leiderschap een belangrijke rol (Barentsen & Blok, 2024, pp. 267-76). Maar juist wanneer de *hele* kerk samenkomt, specifiek om God te eren, Zijn woord te openen, en Hem te lofprijzen, komen leiderschap en liturgie tot een climax.

Theologisch gezien speelt hier echter nog een punt mee. De gemeenschap van de kerk kan van onderaf als een intermenselijk groepsgebeuren beschouwd worden, maar het is meer dan dat. Juist in die intermenselijke verwevenheid komt God tot ons in die ander, die ook de Geest heeft ontvangen. En samen beleven en belijden gelovigen de verticale of transcendentale verbinding met God. Het is in de liturgie als samenspel van zowel de verticale als horizontale dimensies dat – volgens veel liturgische theologie – de kerk *ontstaat*. Het is de belofte van Jezus dat Hij aanwezig is waar twee of drie in zijn naam samenzijn. Die belofte wordt ingelost als gelovigen samenkomen. Daar waar gezongen en gebeden wordt, het Woord gelezen en de Maaltijd gevierd – daar sticht God gemeenschap met Zichzelf en de ander. Deze *actualisering* van de kerk in de liturgie is een element dat in de orthodoxie een grote rol speelt (Wolterstorff, 2019; Schmemmann, 2018).

Tegelijk rijst de vraag of dit een realistische opvatting van de liturgie is. Er zit ook een hoop platte gewoonte bij, of slechte *performance*. Praktisch-theoloog Gerrit Immink (2012) kon weliswaar hooggestemd met de woorden van Martinus Nijhoff zeggen dat “het heilige gebeurt”. Maar zijn collega kon terecht opmerken dat het heilige evengoed vaak “niet” gebeurt

(Barnard, 2012). Willen we de praktijk serieus nemen (en dat willen we in de praktische theologie zeker), wat is dan de waarde van bovenstaande liturgie-opvatting?

Juist hier is identiteitsleiderschap van het grootste belang. De liturg is in haar leidersrol geroepen om de gemeenschapsstichtende werking van de liturgie te actualiseren. Hierbij spelen onzes inziens de trefwoorden ‘diversiteit’ en ‘veiligheid’ een belangrijke rol. De viering is geen viering van het eigen groepsgevoel of -gevoel. Zij is expressie van de verwachting en hoop dat het God zelf is die te midden van een wereld in nood een gemeenschap sticht. Daarvan zijn de sacramenten van doop en van de maaltijd (hoe ze ook ingevuld worden) theologisch de hoeksteen, maar zelfs de mededelingen, het collecteren of het koffiedrinken zijn uitingen van kerkelijke identiteit. In en door die praktijken en de vele andere praktijken die kerkzijn kenmerken, ontstaat de ruimte voor verschil. Verschil tussen generaties, en binnen generaties. Tussen praktisch en theoretisch opgeleiden, tussen arm en rijk, tussen migranten, nieuwe en ‘gewone’ Nederlanders. Zoals in het Nieuwe Testament beschreven, kunnen deze verschillen ook tot spanning leiden. Er zijn verhalen bekend van de maaltijd waarbij de rijken dronken werden terwijl de armen niets te eten hadden... Maar dat neemt niet weg dat de liturgische praktijk van de maaltijd juist het accent op het overwinnen van dergelijke verschillen “in Christus” belichamen wil. De liturgie kan concreet een veilige plaats zijn waar we elkaar leren ontmoeten zonder de vooroordelen die onze cultuur of nu ook de algoritmes ons inprenten. Mits liturgisch leiderschap hiervoor nadrukkelijk oog heeft.

Identiteitsleiderschap en verbinding

Het fascinerende van de christelijke kerk is dat zij die horizontale en verticale (of transcendente) verbindingen zo nadrukkelijk in beeld heeft. In navolging van de Hebreeuwse bijbel of Oude Testament herhaalt Jezus dat de twee geboden, om God lief te hebben boven alles en je naaste als jezelf, één en hetzelfde dubbelgebod van de liefde vormen. Daaruit volgen ook nadrukkelijk de vele aansporingen in het Nieuwe Testament die gericht zijn op de naaste. Zowel binnen als buiten de gemeente is 'verbinding' een belangrijke opdracht.

Opvallend genoeg is juist dat aspect van 'gemeenschap' of *koinonia* in theologische opleidingen alleen in de theorie aanwezig. Hier worden toekomstige kerkelijke leiders niet of nauwelijks in getraind of geschoold. Een aantal jaar terug is de vraag al eens opgeworpen "in hoeverre de inhoud van de theologische opleidingen wellicht vooral gericht is op het individuele geloof van de gelovige – zowel naar inhoud als beleving – en minder op het functioneren van de gelovige in het geheel van een geloofsgemeenschap" (Schaeffer, 2020). Maar ook verbinding 'buiten' de gemeente verdient meer aandacht. Thomas Kräuter deed onderzoek naar hoe 19 kerkplanters in de grootstad Wenen met elkaar samenwerkten. Dat bleek heel beperkt te zijn, en dan nog vooral binnen de eigen traditie, ondanks de grote en bediening-overstijgende uitdagingen in die context (zie hiernavolgende thesisverslag).

Leiderschap kan dus niet solistisch zijn, tenzij het van meet af wil afstevenen op ongelukken. Sterker nog, de flexibiliteit die van kerkelijk leiderschap gevraagd wordt, kan alleen opgebracht worden wanneer leiderschap nadrukkelijk gemeenschappelijk wordt opgevat. Dat

laten allerlei missionaire initiatieven ook zien. Een nieuwe gemeenschap – in welke vorm en met welke intensiteit ook – kan niet zonder netwerken van verbinding. In die netwerken speelt identiteitsvorming een belangrijke rol. De praktijken die daar ontwikkelt, uitgevonden en herontdekt worden geven de nieuwe groepsidentiteit langzamerhand vorm. Hier is de verbinding met de diaconale dimensie van kerkzijn nooit ver weg. De maaltijdprojecten en andere, aan voedsel gerelateerde dimensies van kerkzijn spelen een belangrijke rol in veel missionaire initiatieven. Henk de Roest schreef al eens (2010) dat investeren in een keuken van levensbelang is voor een lokale kerkgemeenschap.

De nadruk op gemeenschap en haar in de praktijk geleefde bestaan, en de rol van leiderschap daarbij, is niet enkel voorbehouden aan laag-kerkelijke groeperingen. Het al jaren geleden ingezette proces van *synodaliteit* binnen de katholieke kerk duidt op dezelfde blikrichting. Toen paus Franciscus dit proces in 2021 officieel startte, liet hij dat duidelijk merken. Termen als 'gemeenschap' en 'missie' moeten altijd concreet worden door de participatie van alles en iedereen. Alleen dan kan gestreefd worden naar een synodale kerk, zo stelt Franciscus, die werkelijk luistert naar de ander, naar wat er leeft en gebeurt. Tenslotte ontstaat zo ook een 'kerk van nabijheid' waarin nabijheid, compassie en liefdevolle aandacht centraal staan.¹

Identiteitsleiderschap in de kerk en de theologische opleiding

Het lijkt ons heilzaam als kerken bewuster aandacht geven aan identiteitsvragen. Dat is lastig en complex. Maar het is belangrijk om verder

te komen dan steeds maar weer te stellen dat onze identiteit wordt gevonden in, of gegeven door Christus. Dat is zeker waar, maar dient concreet handen en voeten te krijgen. Bijvoorbeeld, de ene kerk wordt geconfronteerd met teruglopend kerkbezoek en te beperkte middelen om op dezelfde voet voort te gaan, de andere kerk is vergrijzend, maar door toeloop van migranten ontstaat vernieuwing en verjonging, weer een andere kerk verheugt zich in toeloop van jongere generaties die echter weinig op hebben met traditionele visies op de rol van de vrouw of op seksualiteit. Elke situatie biedt een uitdaging en kans om te overwegen in welke mate de ervaren identiteit in Christus wordt bepaald door afnemende budgetten, door een toestroom van 'vreemde' nieuwkomers, of door bepaalde theologische voorkeuren. De vraag of de kerk mee moet bewegen dan wel stand moet houden is bij uitstek een vraag naar identiteit, meer nog dan naar de specifieke punten die slechts symptomatisch zijn van diepere beweegredenen.

Het is kenmerkend voor bovengenoemde situaties dat de emoties vaak hoog oplopen. En dat is, juist gezien vanuit de groepsidentiteit, goed te begrijpen. Als bepaalde ontwikkelingen, praktijken of standpunten worden opgevat als een bedreiging van de kerkelijke identiteit, dan roept dat sterke emoties als angst of boosheid op, die de verbondenheid op andere punten sterk kan overschaduwen. Echter, degenen die deze ontwikkelingen ervaren als een beweging van de Geest, zullen blij en enthousiast op die weg verder willen gaan, omdat hun christelijke identiteit er relevanter en rijker door wordt. Het moge duidelijk zijn dat een beter verstaan van de inhoudelijke, maar ook van de sociale en emotionele dimensies van identiteit

kerken en haar leiders betere middelen geeft om de weg te vinden door woelige wateren, om dit soort ruige terrein beter te navigeren.

Deze overwegingen roepen ons terug bij de geloofsgemeenschap als van God gegeven, maar wel in een specifieke tijd en plaats. Als we slechts vanuit theologisch gezag en kerkelijke structuur handelen, gaat het al snel over grenzen, kerkorde en budgetten, maar dat zijn slechts de ondersteunende structuren van het samen kerkzijn. Ze bepalen niet de essentie van het kerkzijn. De taak van een theoloog is niet alleen om steeds te herhalen dat we ons verbonden weten in Christus, maar ook om manieren te vinden om die christelijke identiteit steeds opnieuw te doordenken en concreet vorm te geven. En dat in alle dimensies van het kerkzijn, met alle vaardigheden van leiderschap.

Dat geeft ook ruimte aan discussies over kerkelijke netwerken en verbondenheid in de stad, soms over allerlei traditionele grenzen heen. Verbinding en oecumene worden dan niet allereerst institutioneel vanuit kerkelijke gezag en structuren benaderd, maar vooral vanuit verbondenheid in een rijkgeschakeerd netwerk van contextuele, collegiale, sociale, en geestelijke verbindingen.

Het lijkt ons daarom ook belangrijk dat het begrip 'identiteit' duidelijker aandacht krijgt in theologische opleidingen. Bij het bewuster doordenken van het thema identiteit ontstaat meer oog voor de sociale dynamieken, voor de complexiteit van de vele identiteiten die mensen met zich meedragen (en hoe daarin een geestelijke gids te zijn), voor de onvermijdelijke structuur van sociale vergelijking omdat onze identiteiten slechts door vergelijking en spiegeling tot stand komen, voor het zoeken

naar het erbij horen, naar eigenwaarde en uniciteit, waarmee identiteiten sterke loyaliteit en heftige emoties kunnen oproepen. Dit diepere doordenken over identiteit verrijkt de vele aspecten van een theologische opleiding.

Theologische opleidingen bieden als vanouds goede en noodzakelijke aandacht voor terreinen als liturgie, de preek, pastoraat, of geloofsonderricht en catechese. Maar daarmee is het plaatje van een kerkelijk leider slechts gedeeltelijk ingevuld. Datgene dat al deze vaardigheden (en meer) met elkaar en met de praktijk verbindt is het identiteitsvormende aspect van al deze deelgebieden. Op eigen wijze dragen al deze aandachtsvelden bij aan de vormgeving van de christelijke identiteit in al haar aspecten, zowel in het persoonlijke geloofsleven als in het gemeenschapsleven. Dat pleit voor identiteitsleaderschap als een overkoepelend en integrerend aandachtsveld in de kerk, en dus ook in de theologische opleiding.

Noten

- 1 <https://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2021/october/documents/20211009-apertura-cammino-sinodale.html>

Literatuur

- Barentsen, J. (2023). Reimagining Religious Leadership through the Social Identity Model. *Journal of Religious Leadership*, 22(2), 40-71.
- Barentsen, J., & Blok, O. (2024). *Wakker in Gods wereld: Kerkzijn in de 21ste eeuw*. Buijten & Schipperheijn Motief.
- Barentsen, J., & Kok, K. (2018). Leadership, (super)diversity and identity construction. In J. Barentsen, V. Kessler, & S. C. van den Heuvel (Eds.), *Increasing diversity: Loss of control or adaptive identity construction* (CPLSE 5, pp. 3-17). Peeters.
- Barnard, M. (2012). Het heilige gebeurt niet. Een kritische plaatsbepaling van Gerrit Immink: Het heilige gebeurt. *Jaarboek voor liturgieonderzoek* 28: 105-30.
- Buitenwerf, R. (2025). Laten we helpen, als de twintigers van nu antwoorden op grote levensvragen zoeken. *Nederlands Dagblad*, 12 mei. <https://www.nd.nl/opinie/opinie/1268130/laten-we-helpen-als-de-twintigers-van-nu-antwoorden-op-grote->
- van Hell, M. (2025). Jonge gelovigen in een oude traditie. Een onderzoek naar de aantrekkingskracht van de Orthodoxe Kerk onder jongvolwassenen. MA-scriptie TUU.
- Immink, F.G. (2012). *Het heilige gebeurt: praktijk, theologie en traditie van de protestantse kerkdienst*. Boekencentrum.
- Nagel-Herweijer, C. (2025). Blanco, open en nieuwsgierig is Gen Z op zoek naar God. Wat kun jij voor hen betekenen? *Nederlands Dagblad*, 16 juli. <https://www.nd.nl/opinie/opinie/1276271/blanco-open-en-nieuwsgierig-is-gen-z-op-zoek-naar-god-wat-kun->
- de Roest, H. (2010). *Een huis voor de ziel. Gedachten over de kerk voor binnen en buiten*. Meinema.
- Rozema, H. & Gerrits, S. (2024). Deze jongeren vinden houvast in de Orthodoxe Kerk. 'Zodra ik de kerk in stap, voel ik me lichter'. *Nederlands Dagblad*, 5 december. <https://www.nd.nl/geloof/geloof/1249148/deze-drie-jongeren-vinden-houvast-in-de-orthodoxe-kerk-zodra->
- Schaeffer, H. (2020). Theologische opleidingen in relatie tot de toekomst van religieus leiderschap. In *Religieus leiderschap in post-christelijk Nederland*, ed. L. van den Broeke & E. Van der Borgh, pp. 77-104. KokBoekencentrum, 2020.
- Schmemann, A. (2018). *For the life of the world: Sacraments and orthodoxy*. St. Vladimir's Seminary Press.
- Shamoun, S. (2025). Hoe TikTok het geloof van jongeren beïnvloedt: 'Het motiveert me om vaker naar de kerk te gaan'. *Nederlands Dagblad*, 19 juni. <https://www.nd.nl/geloof/geloof/1272709/ho-tiktok-het-geloof-van-jongeren-beinvloedt-het-motiveert-m->
- Stoddart, E. (2021). *The Common Gaze: Surveillance and the Common Good*. SCM.
- Vertovec, S. (2015). *Super-diversity: Migration and social complexity*. Routledge.
- Wolterstorff, N. (2019). *De God die wij aanbidden: op verkenning in de liturgische theologie*. Buijten & Schipperheijn Motief.